

ՑԱՐԱԿԱՆ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ՀԱՐԿԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՂԱՐԱԲԱՂՈՒՄ 19-ՐԴ ՂԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՌՈՐԴԻՆ

ՆԵՒԼԻ Բաղդասարյան

Պատմական գիտությունների թեկնածու

ԼՂՀ, Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարան

1804 թ. սկսած ռուս-պարսկական պատերազմն ավարտվում է 1813 թ. հոկտեմբերի 12-ին՝ Ղարաբաղի Գյուլիստան բերդավանում կնքված պայմանագրով, որի համաձայն Պարսկաստանը ձանաչում է մի շարք տարածքների, այդ թվում՝ Ղարաբաղի խանության միացումը Ռուսաստանին¹:

Ռուսական տիրապետության սկզբնական շրջանում մինչև 1822 թ.՝ Ղարաբաղի խանության վերացումը, Ղարաբաղի կյանքում թե՛ տնտեսական և թե՛ քաղաքական առումներով շատ բան չփոխվեց: Գործում էր նաև նախկին հարկային համակարգը: Ղարաբաղի խան Մեհտի Ղուլին շարունակում էր խանությունը ղեկավարել մահալների բեկերի օգնությամբ: Տարբեր խանություններում մահալների բեկերը տարբեր իրավունքներ ունեին, բայց, ընդհանրապես, նրանց պարտավորությունները հետևյալն էին՝ 1) խանի կողմից ողջ մահալի համար որոշված տուրքը բաժանել գյուղերի վրա, 2) ստիպել գյուղացիներին՝ անթերի վճարելու հարկերը և այլն²:

Ղարաբաղի բնակչությունը բաժանված էր երկու հատվածի՝ հարկատու և ոչ հարկատու: Բնակչության ոչ հարկատու հատվածի մեջ մտնում էին որբերը, այրիները, չքավորները, հոտաղները, ռանչպարները, ինչպես նաև բեկերը, մաաֆները և հոգևորականությունը³: Հարկատու բնակչությունը՝ նստակյաց և քոչվոր, ուներ աշխատանքային, բնամթերային և դրամական հարկային պարտավորություններ:

Ղարաբաղի խանության նստակյաց և քոչվոր բնակչությունից տարբեր հարկեր էին գանձվում: Նստակյաց բնակչությունը, հօգուտ խանական դիվանի, *հողի օգտագործման համար* վճարում էր հետևյալ հարկերը. «մալուջահաթ» (նշանակում է՝ բերքի մաս), հացահատիկի և հացա-

¹Բալայան Վ., Արցախի պատմություն, Երևան, 2002, էջ 204, Ազատյան Հ., Բախտորոշ պայմանագրեր, Երևան, 2002, էջ 27-31:

²Անանուն Դ., Ռուսահայերի հասարակական զարգացումը XIX դարում (1800-1870), հ. I, Բաքու, 1916, էջ 25:

³ՀԱԱ, ֆ. 56, ց. 4, գ. 1097ա:

հատիկային մյուս մշակաբույսերի 1/10, ինչպես նաև մետաքսի 1/5-ի չափով, «սալյանե»¹՝ գանձվում էր բնամթերքով (ցորենով և գարով):

Ղարաբաղի բնակչության կողմից վճարվող հարկերից էր «բաղբաշին»՝ այգիներից և «չոբաշին»՝ արոտավայրերից հավաքվող հարկ²:

Հարկերի հաջորդ խումբը հավաքվում էր *գորքին և աստիճանավորների*ն պահելու համար. «միրզայանա» կոչվող հարկը գանձվում էր խանական գրասենյակի համար, «դուլլուղ փուլու»³, «թահվիլանի» և «դարղալը», որոնք գանձվում էին խանական պաշտոնյաների ծառաների և զորքի վարձատրության համար, «քալանթարը» կոչվող տուրքը գանձվում էր առավել ցածր պաշտոններում ծառայողների օգտին: «Ատարպասի»՝ գարու հարկ էր, որը գանձվում էր խանական կամ բեկական ծիերի համար:

Գոյություն ունեին հարկեր, որոնք գանձվում էին *պարտադիր նվիրատվությունների* ձևով՝ հօգուտ ավատատերերի և աստիճանավորների. «բայրամը»՝ նովրուզ-բայրամի տոնի և հարսանիքի համար վճարվող հարկ, որը կազմում էր 6 ռուբ. 40 կոպ.-10 ռուբ., իսկ առանձին գյուղեր այս հարկի դիմաց նաև փայտ էին տալիս⁴: «Թոյ-փայի»՝ տասանորդ էր «դատական նեղությունների» համար. երբ կողմերը հաշտվում էին վեճի նյութ դարձած առարկայի շուրջ, գանձվում էր վեճի առարկայի արժեքի տասներորդ բաժինը: Ղատարանում գողոնի առգրավումից կամ տուգանքի ենթարկվածներից գանձվում էր «ջերմա»։ Հարկաբաշխության ժամանակ, եթե ժողովուրդը նախօրոք համաձայնության էր գալիս տնային պարտավորության հարցում, ապա նայիբի կամ դարղայի (հարկահավաքի) օգտին հավաքվում էր դրամական ընծա, որը կոչվում էր «օթաղ-խարջի»՝ տան-փող⁵ վճարվում էր ցորենով և գարով, երբեմն էլ՝ դրամով:

«Կիր-խանա-խարջին» ևս իրենից ներկայացնում էր պարտադիր նվիրատվություն, ծխերից հավաքվող հարկ՝ խանի սեղանի համար:

¹ Петрушевский И., Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI- начале XIX вв., Ленинград, 1949, с. 272.

² 1847 թ. թվագրված մի վավերագրում հանձնարարվում է Մուսայել բեկ Դոլուխանովին և Մեսրոպ Թառումյանին՝ «Ղարապաղու թագաւորական տեղեաց զօպաշին» հավաքել և հասցնել Շուշի²: Այս մասին տե՛ս Կաւերագրեր Հայ եկեղեցու պատմութեան, գիրք Թ, Հայ Առաքելական եկեղեցու Արցախի թեմը (1813-1933 թթ.), Երևան, 2000, էջ 156:

³ Լեւոն Վարդան, Հարկերը Օսմանեան եւ Պարսկական Կայսրութիւններում մէջ, ԺԵ-ի դար, Ա-Ի, Երևան, 2004, էջ 229:

⁴ Колониальная политика российского царизма в Азербайджане в 20-60-х гг. XIX в. Ч.1, Феодальные отношения и колониальный режим 1827-1843, М.-П., 1936, с. 11.

⁵ Անանուն Դ., նշվ. աշխ., էջ 51:

Նստակյաց բնակչությունն այն վճարում էր ցորենով, գարով և երբեմն՝ յուղով, իսկ քոչվորները՝ յուղով, ոչխարներով և թռչուններով¹: 1827 թ. Ղարաբաղի գավառի բնակչության կիր-խանա-խարջիի գումարը պետք է կազմեր 1244 ռուբ. 50 կոպ.՝ արծաթով:

Բացի բնամթերային հարկերից, Ղարաբաղի բնակչությունը պետք է կատարեր նաև *աշխատանքային պարտականք*. «**ղուլլուղ**»՝ պարտադիր աշխատանք տիրոջ համար, «**իլխիջի**»՝ ռայաթներ էին հատկացվում խանի ձիերի պահման համար, ինչպես նաև «**գորգերով հարկ**»²:

Վերոնշյալ հարկերից բացի, 1805 թ. կցվելով ցարական Ռուսաստանին, Ղարաբաղի խանությունը պարտավորվեց վճարել ամենամյա հարկ՝ 8000 չերվոնեց: Հարկի հավաքումը պետք է վերահսկեր պրիստավը³: Ղարաբաղի գյուղերից, ըստ ծխերի, գանձվող հարկն իրենք՝ գյուղացիները կոչում էին «**ոսկի՝ ըստ ծխի**»⁴ կամ չերվոնեցներով հարկ, որը գանձվում էր ինչպես քոչվոր, այնպես էլ նստակյաց բնակչությունից: Այս հարկի հավաքումը հետագայում տեղիք տվեց չարաշահումների. 8000 չերվ. հարկը, ինչպես նաև փոստառաքման և փայտի պարտավորությունը, կատարում էր միայն հայ արքունական գյուղացիությունը, քանի որ բեկերից շատերը նախկին խանի թուլությունից և թողտվությունից օգտվելով, չէին մասնակցում այդ պարտավորության կատարմանը:

Սկսած 1823 թվականից՝ գավառական դատարանը հաստատել էր ծխահարկը, որը նույնն էր յուրաքանչյուր ծխի համար: Այն հաստատվել էր նաև ռազմաշրջանային ղեկավարի կողմից: Հետագայում ծխահարկի բաշխման իրավունքն անցավ մահալային նայիբներին, որոնք կատարեցին ծխահարկի վերաբաշխում՝ կախված արդեն յուրաքանչյուր ծխի տնտեսական վիճակից: Հարկահավաքներն իրենք էին որոշում հարկաչափը, որը, կախված բերքի չափից, ամեն տարի փոխվում էր⁵: Նման համակարգը պատճառ եղավ մեծ չարաշահումների:

¹ Исмаил-заде Д., Из истории кочевого хозяйства Азербайджана первой половины XIX в., «Исторические записки», N 66, 1960, с. 130, 96-136.

² Гаджиева З., Гарабагское ханство: социально-экономические отношения и государственное устройство, Баку, 2008, с. 50.

³ Тунян В., Административно-экономическая политика самодержавия России в Закавказье 1-й пол. XIX в., Ереван, 2003, с. 116.

⁴ Թաղոտ գյուղի մասին պատմող նյութը պահվում է ԼՂՀ Հաղորդի շրջանի պատմաերկրագիտական թանգարանում:

⁵ Бахтадзе И., Податное обложение государственных крестьян Закавказского края, Свод материалов по изучению экономического быта государственных крестьян Закавказского края, (СМИЭБГКЗК), Тифлис, 1887, т. I, ч. 3, с. 28.

Գավառը վճարում էր նաև **փայտի հարկ**¹ Շուշիում տեղակայված ռուսական զորքերի համար, կատարում **բեռնակրային** պարտավորություն՝ բանվորներ և բեռնակիրներ, ինչպես նաև բանող անասուններ տրամադրելով խանական, իսկ հետագայում՝ ռուսական վարչակազմին և զորքին՝ շինարարական աշխատանքների համար:

Ղարաբաղի նկատմամբ կիրառվող հարկային քաղաքականությունը էական փոփոխություններ չկրեց՝ մինչև 1816 թ. Ա. Երմոլովի Կովկասի կառավարչապետ նշանակվելը: Պաշտոնում նշանակվելուն պես՝ վերջինիս հետաքրքրությունների կենտրոնում հայտնվեց Ռուսաստանի անդրկովկասյան տիրույթների իրական հնարավորությունների բացահայտումը և ըստ այդմ՝ նա ուշադրությունը բեռեց հարկային համակարգի վրա: Ղարաբաղից հավաքվող հարկերի մասին առաջին փաստաթուղթը վերաբերում է 1817 թ. մարտի 4-ին, որը Ա. Պ. Երմոլովի գեկույցն էր՝ ուղղված ռուսաց կայսեր՝ Ալեքսանդր 1-ինին, հարկերը չհավաքելու խնդրանքով: Երմոլովը պարզել էր, որ 1805-1817 թթ. Ղարաբաղի խանության ընդհանուր հարկերը կազմել են 88 հազ. չերվ., որից 53128 չերվ. ծախսվել էին բանակի կարիքների, խանական ընտանիքին ու աստիճանավորներին վարձատրելու համար: Դրանից 34872 չերվ. խանությունը պարտք էր մնացել: Այդ առիթով Ա. Երմոլովը դիմել էր Ալեքսանդր 1-ինին՝ խնդրանքով՝ չեղյալ համարել պարտքը: Նա մատնանշել էր այն հանգամանքը, որ Պարսկաստանի հետ պայմանագրի կնքումից հետո 4000 ղարաբաղյան ընտանիքներ են տեղափոխվել, և իր կողմից կատարված մարդահամարի արդյունքում պարզվել էր, որ Ղարաբաղում 1817 թվականի դրությամբ ապրում էր 7872 ընտանիք, այն էլ՝ լրիվ աղքատ վիճակում: Նա նշում էր, որ 10000-անոց բնակչության համար սահմանված հարկն արդեն թվաքանակով քիչ բնակչությունը չէր կարող տալ¹:

Ալեքսանդր 1-ինը մեծ նշանակություն տվեց Ա. Երմոլովի այս գեկույցին, ինչի մասին է վկայում նրա՝ 1817 թ. հուլիսի 4-ի՝ ֆինանսների նախարարին ուղղված գրությունը, որտեղ նա թույլատրում է վերջինիս՝ չգանձել Ղարաբաղի խանության ապառքը: Այդ առիթով նա գրել է. «...Նրանց վիճակի բարելավման և արտասահմանում մնացած ղարաբաղցիների նախկին բնակավայրերը վերադառնալը խրախուսելու համար ես թույլ եմ տալիս վերոհիշյալ ապառքը՝ 34872 չերվ., նրանց ներել՝

¹ Присоединение Восточной Армении к России, сборник документов, т. II (1814-1830), Ереван, 1978, с. 34.

այդ մասին հայտարարելով ամբողջ Ղարաբաղին, մի կողմից՝ որպեսզի բնակիչները ամբողջությամբ զգան կառավարության ուշադրությունը, մյուս կողմից՝ որպեսզի խանը նրանցից պարտքը իր օգտին չպահանջի»¹: Ցարն այս գիշումը կատարել էր պայմանով՝ որ խանը պարտավորվի 1817 թ.-ից հետո հարկերը վճարել լրիվությամբ, իսկ հարկերի անկորուստ հավաքման վերահսկողությունը հանձնարարում էր Երմուլովին: Սակայն իրադարձություններն այլ հունով զարգացան. ինչպես վերը նշվեց, խանական վարչաձևը տապալելու ուղղությամբ Ա. Երմուլովի ձեռնարկած հետևողական քայլերը հասցրին նրան, որ 1822 թ. նոյեմբերին Ղարաբաղի վերջին խան Մեհտի Ղուլին փախավ Պարսկաստան: Նրա փախուստի մասին 1822 թ. դեկտեմբերի 14-ին Ալեքսանդր 1-ինին գրած իր զեկույցում Ա. Երմուլովը գրում է. «խանության բնակիչները, ձերդ կայսերական մեծության շնայությունը՝ մի քանի տարվա ապառքը չվճարելու մասին, ստանալուց հետո, այս ողորմածությունից չեն օգտվել, քանի որ խանը հարկերը գանձարան չի ներկայացրել, բայց բնակիչներից հարկ է հավաքել»: Այնուհետև նա գրել է, որ Ղարաբաղի խանության մեծաքանակ հարկերը գանձարան մուծելու համար անհրաժեշտ էր համարում վերացնել «մահմեդական կառավարումը», որից հետո բնակչությունը, տեսնելով տիրող կարգապահությունը, հավատարիմ կլինի իր հանդեպ «բարեգործ» գտնված կառավարության նկատմամբ²:

Ա. Երմուլովը Ղարաբաղի իրական հնարավորությունները բացահայտելու և տեղում տիրող հարկային համակարգին ծանոթանալու նպատակով Ղարաբաղ է ուղարկում ռուսական պետական պաշտոնյաներ Պ. Ի. Մոգիլնսկուն և Պ. Ն. Երմուլովին: Նրանց երկարատև աշխատանքների արդյունքում պարզվում է, որ Ղարաբաղի խանության շրջանի հարկային համակարգը բավականին խառը տեսք ունի, հարկահավաքման գործը գտնվել և գտնվում է խանի, նրա մերձավորների ձեռքում: Շատ հաճախ մեկ ապրանքից մի քանի տեսակի հարկ է գանձվել: Ինչպես վերը նշվել է, խանական գանձարանի եկամուտների մեծ բաժինը բերում էր մաքսային համակարգը՝ **ռահդարը**:

Խանական եկամուտների երկրորդ աղբյուրը **կապալային համակարգն** էր, որից ստացված եկամուտները խանությունների անուղղակի

¹ Նույն տեղում, էջ 40:

² Նույն տեղում, էջ 111:

հարկերն էին¹: Ղարաբաղի խանը մենաշնորհի կարգավիճակ ունեցող առևտրաարդյունաբերական ձեռնարկությունները վարձակալության կարգով տալիս էր իր հարազատներին ու բարեկամներին: Կապալառուն (վարձակալ) կանխիկ դրամ² գումար մուծելով խանի գանձարան՝ ազատորեն տնօրինում էր տվյալ գործարանը: Կապալային համակարգը բավականին պարզունակ ձև էր, որը բացասաբար էր անդրադառնում տնտեսության զարգացմանը:

Հարկահավաքությունը գտնվում էր տարբեր անձանց ձեռքերում, որոնց նշանակել էր խանը: Ընդ որում, երբեմն մեկ ապրանքից գանձվում էին ամենատարբեր անվանումներ ունեցող հարկեր, օրինակ՝ մեկ մանր կամ խոշոր եղջերավոր անասունից մինչև քաղաք հասցվելը չորս անվանում ունեցող հարկ էր գանձվում³:

Պ. Մոզիլսկին և Պ. Երմոլովն առաջարկում էին հարկահավաքությունը կամ վարձակալության իրավունքը փոխհատուցմամբ վերցնել առանձին անհատներից և հանձնել պետությանը: Գեներալ Ա. Երմոլովի կարգադրությամբ՝ հարկահավաքությունը հավաստող փաստաթղթի առկայության պարագայում, այդ իրավունքը հարկահավաքի ձեռքից վերցնելու դեպքում՝ վերջինս պետք է փոխհատուցում ստանար, այլապես զրկվում էր դրանից:

Հետևելով վերոնշյալ կարգադրությանը՝ 1823 թ. մայիսի 2-ին Ա. Երմոլովին ներկայացվեց Պ. Մոզիլսկու և Պ. Երմոլովի զեկույցը Ղարաբաղի եկամուտների մասին: Պետության կողմից փոխհատուցման չենթարկված և փոխհատուցված վարձակալական հողվածները, որոնք այդուհետ գանձվելու էին ցարական գանձարանի օգտին, հետևյալ աղյուսակային պատկերն էին ներկայացնում⁴: *(Աղյուսակ 1)*

Փոխհատուցման չենթարկված վարձակալական հողվածներ	Խանական դրամ		Ռուսական արծաթ	
	ռուբլի	կոպեկ	ռուբլի	կոպեկ
Մեհտի-Ղուլի խանին պատկանող հարկեր 1)Չերաբ-խանե կամ դրամա-	47,165	-	-	-

¹ Անանուն Ղ., նշվ. աշխ., էջ 67:

² Тунян В., Политика самодержавия России в Закавказье XIX- нач. XX вв. Часть третья, 1836-1844 гг., Ереван, 2006, с. 66.

³ Присоединение Восточной Армении к России, т. II, с. 112-113.

⁴ Նույն տեղում, с. 121-122.

հատույթան իրավունք				
2) Միզանի (ապրանքի արտահանման իրավունք) և մարենի հարկ	-	-	1,428	57
3) Ներկահարկ	-	-	4,444	44
4) Տոմսահարկ	-	-	4,020	-
5) Օճառահարկ	1,400	-	-	-
6) Կաշվեհարկ	500	-	-	-
7) Այգիներ՝ Մեհտի-Ռուլի խանին և Ջաֆար-Ռուլի աղային պատկանող	- 1,000	- -	1,000 -	- -
8) Հարկ՝ կրպակներից	424	-	-	-
9) Հարկ՝ մետաքսագործ վարպետներից	236	-	-	-
10) Մորթահարկ՝ Ասադ-բեկի մորթարանից	6,000	-	-	-
11) Տոմսահարկ, որը պատկանում էր Ռուստամ-բեկ և Հաջի-Աղալար-բեկ եղբայրներին	10,000	-	-	-
66,725 ռ. խանականով կազմում է	66,725	-	10,893	1
	-	-	10,591	35
Ընդամենը			21,484	36
Փոխհատուցման ենթարկված վարձակալական հողվածներ				
12) Ռահդար, որը պատկանում էր Խանլար-աղային	50,000	-	-	-
13) Տոմսահարկ՝ պատկանում էր Գյուլ-Մամեդ-բեկին	3,300	-	-	-

14) Կապան՝ պատկանում էր խանի քրոջը Ազատ-բեգյումին	3,500	-	-	-
15) Ծխախոտահարկ՝ պատկանում էր խանի քրոջը Ազատ Բեգյումին	400	-	-	-
16) Շիրա-խանն՝ օղեհարկ, պատկանում էր Բեհրամ-բեկին	-	-	500	-
17) Տոմսահարկ՝ պատկանում էր Ալի-բեկին	1,000	-	-	-
18) Ղարգա-բազար՝ պատկանում էր խանի քրոջը՝ Գոհեր աղային	6,000	-	-	-
19) Ներկահարկ՝ պատկանում էր Հաջի-Բեգյար-բեկին	1,600	-	-	-
65,830 ռ. խանականով կազմում է	65,830	-	500	-
	-	-	10,449	25
Ընդամենը	-	-	10,949	25
Վարձակալական հողվածներից ստացվող շահույթը՝ ընդամենը			32,433	61

Ղարաբաղի եկամուտների հաշվառման ընթացքում Պ. Ի. Մոզիլևսկին և Պ. Ն. Երմոլովը բախվել էին հետևյալ իրողությանը. բնակչության թվի, հարկերի մասին նրանք տեղեկություններ ստացել են հիմնականում մահալների բեկերի, գյուղերի տարեցների բանավոր պատմություններից, ուստի, բնակչության թիվը միտումնավոր կերպով նվազեցվել կամ ավելացվել է։ Պաշտոնյաները մատնանշում էին, որ մաաֆները, խանի ծառաները և վարսավիրները հարկեր չէին վճարում և առաջարկում էին այդ իրավունքը հավաստող փաստաթղթեր ներկայացնել՝ հակառակ դեպքում պետք է ենթարկվեին հարկատվության¹։ Ռուս աստիճանավոր-

¹ Присоединение Восточной Армении к России, т. II, с. 120.

Ների դիտարկման արդյունքում Ղարաբաղի գավառից սպասվող եկամուտները հետևյալ քանակությունն էին կազմում¹: (Աղյուսակ 2)

	ընտանիքներ		փառի պարկերի թիվը	չերվոնեց		խանական արծաթ		ռուսական արծաթ	
	հարկաւ	ոչ հարկատու		8000 չերվ. հարկ	վճար-վարձի	ռուբլի	կոպեկ	ռուբլի	կոպեկ
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Շուշի	192	1,270	260	560	230	1,204	-	191	14
խանական ընտանիքին պատկ.	914	1,350	234	564	4	487	90	77	48
Գյուլ-Մամեդ-բեկ	133	115	105	147	35	988	25	156	89
Սիսիանի մահալ	87	116	20	29	7	5,221	98	828	97
Դեմուրչ-հասանլի մահալ	335	132	220	388,5	114,5	5,113	80	811	73
Ռիդուրլու-բեկի կալվ.	304	116	-	104	-	107	10	17	0,5
Քյուվա-րեի մահալ	34	22	-	22	3	1,950	64	309	66
Մադաթովի կալվածք	1,245	-	-	338	-	-	-	-	-
Իսմայիլ-բեկի կալվածք	95	97	-	35	-	-	-	-	-

¹ Նույն տեղում, էջ 122-123:

Հաջի-Աղալար-բեկի կալվածք	155	427	-	50	-	-	-	-	-
Սեֆեր-Ալի-բեկի կալվ.	183	50	-	-	-	-	-	-	-
Բարգուշատի կալվ.	-	146	-	5	-	-	-	-	80
Բաղաբերդի մահալ	-	243	-	-	-	-	-	-	-
Խանլարադայի կալվ.	378	370	465	650	-	-	-	104	-
Ռուստամ-բեկի կալվ.	218	219	-	50	-	-	-	-	-
Մամեդ-Ալի-բեկի կառավարման տակ գտնվող Քեբերլինի մահալի մի մասը	248	284	194	276	90	3,055	83	485	2
Տաթևի մահալ	508	190	589	737,5	221	46,531	70	7,385	99
Ասադ-բեկի կալվածք	237	153	-	45	20	984	-	156	21
Միրզա-Ալի -բեկի կառավարման տակ գտնվող Քեբերլինի մահալի մի մասը	164	214	49	110	25	666	97	105	91
Զիվանշիրի մահալ	370	326	250	443	129	5,017	83	796	50

Թալիշի մահալ	143	102	100	85	29	3,546	40	1,472	98
Խաչենի մահալ	99	131	176	175	47	3,506	78	556	65,5
Քոլանցին եր կոչվող մահալ	203	259	140	198	45	1,429	-	226	91
Ջրաբերդի մահալ	127	74	120	130	55	2,205	-	350	5
Խուրդափ արա- Դիզակի մահալ	129	89	241	197,5	56,5	10,351	74	1,642	95,5
Սիսիանի մահալ	55	832	20	25	15	1,470	50	233	45
Դիզակ- Ջիվանշի- րի մահալ	285	332	202	253	73	2,852	31	452	78,5
Օթուզ-իքի մահալ	381	241	274	487	102	3,571	85	566	99,5
Իգիրմի- դորդի մահալ	85	70	135	133	38	2,711	75	430	46
Կարաչոր- լուի մահալ	294	244	400	372	128	8,712	80	1,382	73,5
Վարան- դայի մահալ	297	328	230	369,5	40,5	17,429	82	2,766	72
Դիզակի մահալ	110	178	143	187	27	6,360	2	982	57
Ջաֆար- Ղուլի- աղայի կալվածք	792	430	392	766,5	-	25,237	12	3,922	56
Մեհտի- Ղուլի- խանին պատկա- նող կալվածքի բաժին	231	315	28	43	5	21,533	30	3,418	4,5

Աջնան- թյուրքի մահալ	42	25	-	30	11,5	3,344	49	530	93
Ընդա- մենը	9073	9490	4987	7955,5	155 1	185592	88	30364	10,5

Պ. Մոզիլսկու և Պ. Երմոլովի վերոնշյալ դիտարկումները տեղ են գտել «Ղարաբաղի գավառի նկարագրությունը» մեծարժեք աշխատության մեջ¹: Իր աղբյուրագիտական մեծ նշանակությամբ հանդերձ, այն ունի նաև թերի կողմեր.

ա) Ցուցակներում ամփոփված են միայն հարկատու բնակչության հարկերը, սակայն պարտավորությունների մասին բավարար տեղեկություններ չկան:

բ) Լրիվ չափազանցված է բեկերին պատկանող գյուղերի և քոչատեղիների թիվը: Ղա բացատրվում է նրանով, որ Պ. Երմոլովը և Պ. Մոզիլսկին տեղանքին, լեզվին, սովորույթներին, հողատիրության ձևերին ծանոթ չլինելու պատճառով մեծապես օգտվում էին բեկերի ցուցմունքներից: Օգտվելով առիթից՝ բեկերն իրենց էին վերագրում երբեք իրենց չպատկանող գյուղերը: Ցարական աստիճանավորներն արդարացիորեն գտնում էին, որ անհրաժեշտ է կատարել Ղարաբաղի գավառի նոր դիտարկում և նոր բաժանում՝ մահալների: Առաջարկը հիմնավորում էին հետևյալ պատճառներով. Ղարաբաղն անկանոն բաժանված էր մահալների, որոշ մահալներ երբեմն անվանական բնույթ էին կրում, քանի որ դրանց բնակչությունը ցրված էր այլ տարածքներում²:

Վերը ներկայացված խանական շրջանի հարկային ժառանգությունը, ցարական պաշտոնյաների դիտարկումների արդյունքում ակնկալվող եկամուտներն իրենց անհամակարգվածությամբ չէին կարող բավարարել ռուսական կառավարությանը, որովհետև մահալային նայիբների և բեկերի միջոցով շարունակվող հարկահավաքության դեպքում հարկերը ռուսական գանձարան էին հոսում նվազագույն չափով: Չնայած նոր հարկային համակարգի անհրաժեշտությունն արտահայտված էր իր ամբողջ սրությամբ, այնուամենայնիվ, այս ուղղությամբ կատարվող քայլերը դանդաղ էին. Ռուսաստանը դեռևս ծանոթանում էր իր

¹ Մատենադարան, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 241, վավ. 206:

² Присоединение Восточной Армении к России, т. II, с. 120.

անդրկովկասյան տիրույթներին և այս ուղղությամբ որոշակի քայլեր կատարվում են 1826-1828 թթ. ռուս-պարսկական պատերազմից հետո:

НАЛОГОВАЯ ПОЛИТИКА ЦАРСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА В КАРАБАХЕ В ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XIX В.

Нелли Багдасарян

Հւջ՝Կւ

В статье освещено налоговое поле, имеющее место в Карабахе в 1-й чет. 19 века. По подписанному в 1813 г. Гюлистанскому договору персидское покровительство Карабаха сменяется русским. С начального периода русского покровительства, до 1822 г., разложения Карабахского ханства, с экономической и политической точки зрения в Карабахе не произошло значительных изменений. Существовала также прежняя налоговая система. После разложения ханской системы и начало русского административного правления главноуправляющий Кавказом А.Ермолов, с целью раскрытия действительных возможностей и ознакомления с местной системой налогового управления, отправляет в Карабах П.И.Могилевского и П.Н. Ермолова. Последние проводят исследования и в последствии представляют налоговое наследство Карабаха. Несмотря на то, что стоит острая необходимость проведения новой налоговой системы, все же шаги проведенные в этом направлении незначительны. Россия все еще продолжает ознакомления со своими закавказскими владениями.

THE TAX POLICY OF IMPERIAL RUSSIA IN KARABAKH IN THE FIRST QUARTER OF 19TH CENTURY.

Nelli Baghdasaryan

Summary

The article illustrates the tax sphere of Karabakh in the first quarter of the 19th century. By the Gyulistan Agreement of 1813 Persian subjugation of Karabakh was replaced by Russian one. Not so many things had changed in Karabakh's life, neither in economic, nor in political aspects at the beginning of Russian rule, before 1822, i.e. before abolition of Karabakhy khanate. The previous tax system was valid. After khanate rule had disappeared and Russian regime had come to power the governor of

the Caucasus A. Yermolov sent to Karabakh some Russian officials, P. I. Mogilevskiy and P. N. Yermolov, in order to get acquainted with the local tax system and to elucidate the real possibilities of Karabakh. As a result of observations of the latter Karabakh tax system heritage of khanate period was displayed. Although the necessity of a new tax system was expressed by all its sharpness, nevertheless, the steps made in this direction were slow; Russia was still becoming acquainted with its Transcaucasian territories.

ГЕНЕРАЛ В.Г. МАДАТОВ И ДОНСКИЕ КАЗАКИ В БИТВЕ ПОД ШАМХОРОМ 3 СЕНТЯБРЯ 1826 Г.

Алексей Захаревич

Россия

В этом году исполнилось 185 лет со дня начала русско-персидской войны 1826-1828гг.

В боевых действиях этой войны активное участие приняли донские казачьи части, которые снова проявили яркие образцы своего воинского мастерства, способствуя победоносному для России ее окончанию.

Не менее видную роль в войне с Персией сыграл, руководя частями русской армии, замечательный сын армянского народа, уроженец Карабаха, Валериан (Ростом) Григорьевич Мадатов (1782-1829 гг.). На момент начала войны он был генерал-майором. Наш герой родился в арцахском селении Аветаранок. Он участвовал в русско-турецкой 1806-1812 гг., Отечественной войне 1812 г. и заграничных походах 1813-1814 гг., а затем, в 1815 г. находился во Франции, командуя